

استانداردهای کتابخانه‌های
دانشگاهی ایران تدوین شیرین
تعاونی (خالقی)؛ همکاران اصلی
پوری سلطانی، مهرانگیز حریری،
جعفر مهرداد - تهران: کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۰.

این کتاب با سعی و اهتمام کارشناسان کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران بر پایه اطلاعات و واقعتهای آماری معتبرترین کتابخانه‌های دانشگاهی ایران (دانشگاههای تهران، علوم پزشکی ایران، شهید بهشتی، شیراز، فردوسی، مشهد، تبریز، اصفهان، شهید چمران اهواز) با در نظر گرفتن متغیرهایی مانند تعداد دانشجو، استاد، آمار مراجعان، تعداد منابع کتابخانه‌ای، تعداد کارکنان متخصص، تعداد کارکنان غیرمتخصص، وسعت و فضای کتابخانه تهیه شده است.

در تدوین هر یک از استانداردها، ضمن توجه به استانداردهای بین‌المللی، آمار و اطلاعات مربوط به وضع موجود کتابخانه‌های دانشگاهی ایران نیز برای مقایسه و تصمیم‌گیری در اختیار کمیته استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی بوده است. در تدوین این استانداردها به جنبه‌های کاربردی آن بیشتر توجه شده و حتی الامکان به رفع ایراداتی که به بعضی استانداردهای شناخته شده وارد بوده پرداخته شده است. از تجربیات استانداردسازی در

بررسی مقایسه‌ای دو کتاب در زمینه ارزیابی کتابخانه‌های دانشگاهی

○ راضیه یوسفی نیا
کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی
کتابخانه مجلس شورای اسلامی

مقدمه

کتابخانه‌های دانشگاهی بخشی از نظام آموزشی عالی و مهمترین پایگاه‌های اطلاع‌رسانی علمی، آموزشی و پژوهشی کشور محسوب می‌شوند. از آنجا که نیازهای اطلاعاتی متخصصان روز به روز بیشتر، پیچیده‌تر و متنوع‌تر می‌شود لازم است این کتابخانه‌ها با دقت بیشتری به تأمین نیازهای دانشجویان و پژوهشگران بپردازند و مجموعه‌ای فراهم سازند که از غنای لازم برخوردار باشد.

میزان رشد مجموعه کتابخانه‌های دانشگاهی در هر کشور بستگی به امکانات و شرایط خاص آن کشور دارد. با وجود این، از معیارهای معتبر جهانی می‌توان به منزله وسیله‌ای برای ارزیابی مجموعه‌ها بهره گرفت و روال مجموعه‌سازی کتابخانه‌ها را محک زد؛ و بدین طریق به نکات قوت و ضعف آنها پی برد؛ و آن‌گاه به رهنمودی مطمئن برای اقدامات آتی دست یافت. این یک حقیقت مسلم است که همواره رابطه مستقیمی میان کیفیت آموزشی یک دانشگاه و رشد مجموعه کتابخانه آن می‌توان یافت (حقیقی، ۱۳۷۲، ص ۱۸).

توجه به استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی می‌تواند مدیران و کارکنان این‌گونه کتابخانه‌ها را یاری رساند تا الگوی مناسبی جهت کاهش هزینه‌ها، اتلاف نیروی انسانی و ارتقای خدمات کتابخانه‌ای به کاربران بالفعل و بالقوه در اختیار داشته باشند.

طبق تعریفی که در دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی ارائه شده استاندارد کتابخانه‌ای ضوابطی است که با استفاده از آن می‌توان خدمات کتابخانه‌ای را سنجش و ارزیابی کرد. استانداردها توسط کتابداران متخصص تدوین می‌شود تا کار دستیابی به هدفهای تعیین شده از سوی آنان را میسر سازد. استانداردهای کتابخانه‌ای را می‌توان به عنوان الگوی مطلوب، راهکارهای نمونه، ملاک ارزشیابی، انگیزه‌ای برای توسعه و پیشرفت آتی و نیز به عنوان ابزارهای ضروری برای کمک به تصمیم‌گیری و عمل، نه تنها برای کتابداران بلکه برای عموم افراد غیرکتابداری که به طور غیرمستقیم با مقوله برنامه‌ریزی و مدیریت کتابخانه‌ها و خدمات کتابخانه‌ای سر و کار دارند، توصیف کرد.

پیشینه تدوین استانداردها در ایران به حدود بیست و پنج سال پیش، یعنی نخستین دهه فعالیت مرکز خدمات کتابداری و آغاز کتابداری نوین در ایران بازمی‌گردد. در این سالها به کمک کارشناسان خارجی اولین مجموعه استانداردهای کتابخانه‌های ایران تنظیم شد که به دلیل کاستیهایی که در آن مشاهده می‌شد چندان قابل اجرا نبود. با این حال این کوشش اولیه باعث شد که تدوین استانداردها در دستور کار بخش برنامه‌ریزی مرکز خدمات کتابداری باقی بماند. طی سالیان متمادی و افزایش رو به رشد کتابخانه‌ها و کسب تجربه‌های عملی در کار برنامه‌ریزی باعث شد که فکر تدوین استانداردهای ملی به مرور پخته‌تر و واقع‌گرایانه‌تر شود.

معمولاً استانداردهایی با ارزش تلقی می‌شوند که پشتوانه تجربی داشته باشند، به تعریف درآیند، قابل اندازه‌گیری باشند، مناسب باشند، مبتنی بر واقعیات باشند و توسط نخبگان حرفه و فن وضع شده باشند. اما در عمل بسیاری از استانداردهایی که برای کتابخانه‌ها وضع شده بر آرا و عقاید شخصی متکی است و کیفیتها و کمیتهای تعیین شده توسط آنها فاقد پشتوانه تجربی است (دیانی، ۱۳۶۹، ص ۱۳۳).

مطالعه وضعیت کتاب و کتابداری، کتابداران، کتابخانه‌ها و نهادهای اطلاع‌رسانی ایران و ارائه آمار و اطلاعات در این زمینه‌ها بستر مناسبی جهت ارائه این استانداردها فراهم کرد. در کنار این امر، به مطالعه بر روی استانداردهایی که در کشورهای مختلف از آنها استفاده می‌کنند نیز پرداخته شد و برخی از این استانداردها که دارای جنبه بین‌المللی بود برای استفاده عمومی‌تر ترجمه و منتشر شد. سرانجام در ۱۳۷۳، کار جدی برای عرضه استانداردهای قابل استفاده در کتابخانه‌ها و واحدهای اطلاع‌رسانی ایران جنبه رسمی‌تری یافت و به تدوین استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران به منزله نخستین بخش از مجموعه استانداردهای ملی انجامید.

طبق تعریفی که در دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی ارائه شده استاندارد کتابخانه‌ای ضوابطی است که با استفاده از آن می‌توان خدمات کتابخانه‌ای را سنجش و ارزیابی کرد. استانداردها توسط کتابداران متخصص تدوین می‌شود تا کار دستیابی به هدفهای تعیین شده از سوی آنان را میسر سازد

کشورهای جهان سوم نیز استفاده شده است. پیش‌نویس استانداردهای موجود در سال ۱۳۷۴ با تیراژ محدود تهیه و توزیع شد که از نتایج نظرسنجی آن در تدوین این کتاب بسیار بهره گرفته شده است. متن هر یک از استانداردها قبل و بعد از بررسی در کمیته (متشکل از اساتید علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی از سراسر ایران) از نظر عده‌ای از صاحب‌نظران کتابخانه‌های دانشگاهی و بنا به مورد متخصصان و پژوهشگران دیگر، گذشته است.

در مقدمه این کتاب اشاره شده که ارائه این استانداردها به جهت بهینه‌سازی خدمات کتابخانه‌های دانشگاهی است نه یکدست کردن آنها و هر کتابخانه دانشگاهی باید در مسیری گام بردارد که با موقعیت خاص و نیاز جامعه استفاده‌کننده آن هماهنگی داشته باشد و هر استاندارد باید در پرتو هدف و نیازهای ویژه واحد آموزشی مربوط ارزیابی شود و سپس با توجه به هدف اصلی، آن استاندارد به مرحله عمل درآید. چند هدف اصلی جهت استفاده از این استانداردها مدنظر بوده است که عبارت است از:

۱. ارائه الگوی مناسب جهت تشکیل دادن کتابخانه برای دانشگاهها و دانشگاههای تازه تاسیس

۲. ایجاد انگیزه برای گسترش، نوسازی و بهینه‌سازی کتابخانه‌های دانشگاهی موجود
۳. ارائه معیارهایی برای ارزیابی کتابخانه‌های دانشگاهی موجود
۴. ارائه رهنمودهایی برای تصمیم‌گیری و عمل برای کتابداران و سایر افرادی که به طور مستقیم یا غیرمستقیم با برنامه‌ریزی کتابخانه‌های دانشگاهی سر و کار دارند.

متن کتاب به دو بخش تقسیم شده که بخش اول شامل ۸ استاندارد است: استاندارد یک: اهداف و وظایف؛ استاندارد دو:

سازمان و مدیریت؛ استاندارد سه: نیروی انسانی؛ استاندارد چهار: مجموعه؛ استاندارد پنج: سازمان‌دهی منابع؛ استاندارد شش: خدمات؛ استاندارد هفت: ساختمان و تجهیزات؛ استاندارد هشت: بودجه.

بخش دوم که سه چهارم از متن کتاب را دربردارد شامل ده پیوست است:

پیوست ۱: تعاریف مربوط به اهداف، وظایف، سازمان و مدیریت؛ پیوست ۲: نمونه اهداف و وظایف کتابخانه؛ پیوست ۳: نظامهای متمرکز و غیرمتمرکز؛ پیوست ۴: نمونه نمودار سازمانی فعالیتها و خدمات کتابخانه مرکزی در نظام نیمه‌متمرکز؛ پیوست ۵: نمونه نمودار سازمانی فعالیتها و خدمات کتابخانه دانشکده‌ای در نظام نیمه‌متمرکز؛ پیوست ۶: تعاریف سطوح تخصصی

کتابداری و اطلاع‌رسانی؛ پیوست ۷: عمر متوسط محتوای مواد؛ پیوست ۸: نمونه خدمات عمومی؛ پیوست ۹: مجموعه کتابخانه‌های مراکز آموزشی درمانی؛ پیوست ۱۰: ارزیابی خدمات کتابخانه (استاندارد بین‌المللی ایزو ۱۱۶۲۰: شاخصهای عملکرد کتابخانه)

از میان پیوستهای این کتاب، پیوست ۱۰ مهمترین آنان محسوب می‌شود؛ چرا که این استاندارد بین‌المللی که به طور مشروح در اینجا معرفی شده، حاوی ضوابط عملی برای ارزیابی خدمات مختلف کتابخانه‌ای است و در انواع کتابخانه‌ها کاربرد دارد. بخشی از این پیوست در سالهای گذشته ترجمه شده و به صورت کتاب مستقلی به چاپ رسیده است که در ادامه بدان خواهیم پرداخت.

ارزشیابی کیفی: رهنمودهای
بین‌المللی برای سنجش عملکرد
کتابخانه‌های دانشگاهی / رزویتا پل،
پیتر تی بوی خورست. ترجمه عبدالله
نجفی - تهران: سازمان مطالعه و
تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها
(سمت)، ۱۳۸۰.

از نظر ساختار، کتاب ارزشیابی کیفی...
دارای ساختار منسجم و ترجمه روانی است
که خواننده به راحتی می‌تواند با مطالب آن
ارتباط برقرار سازد

ارائه این استانداردها به جهت
بهینه‌سازی خدمات کتابخانه‌های
دانشگاهی است نه یک‌دست کردن
آنها و هر کتابخانه دانشگاهی باید در
مسیری گام بردارد که با موقعیت
خاص و نیاز جامعه استفاده‌کننده آن
هماهنگی داشته باشد و هر استاندارد
باید در پرتو هدف و نیازهای ویژه
واحد آموزشی مربوط ارزیابی شود و
سپس با توجه به هدف اصلی آن
استاندارد به مرحله عمل درآید

کتاب حاضر حاصل تلاش بیش از شش
سال گروه کتابخانه‌های دانشگاهی ایفلاست
که شاخصهای مفید و تجربه شده‌ای را برای
سنجش عملکرد کتابخانه ارائه می‌دهد.

این رهنمودها توسط گروهی که در بخش
کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی ایفلا
فعالیت داشتند تدوین شده است. بخش مذکور
از سال ۱۹۸۸ به «سنجش عملکرد» به منزله
هسته اصلی کار خود توجه کرده است. پس از
تصمیم‌گیری ایفلا مبنی بر تأسیس یک گروه
کاری برای تهیه رهنمودهایی جهت سنجش
عملکرد، در اثنای کنفرانس استکهلم (۱۹۹۰)
کارگاههای سنجش عملکرد توسط جلسه
عمومی پیگیری گردید. در سال ۱۹۹۱ گروه،
کار خود را آغاز کرد و بررسیهایی بر روی هفده
شاخص که در کتابخانه‌های پلی‌تکنیک آلمان
به آزمایش گذاشته شد صورت گرفت. اولین
نتایج به دست آمده در کنفرانس ۱۹۹۱ مسکو
به نمایش درآمد. نتایج بعدی در سال ۱۹۹۲ در
کنفرانس دهلی نو در یک کارگاه به نمایش
گذاشته شد و سرانجام اولین پیش‌نویس این
رهنمودها در جریان ایفلا ۱۹۹۳ در بارسلون
ارائه گردید. با آنکه «گروه بحث و تبادل نظر»
درخصوص «سنجش عملکرد» تازه ایجاد شده
بود، نظریات و پیشنهادهای فراوانی به گروه
می‌رسید. در حالی که این نظرها و نتایج
آزمونهای فراوان عملی درخصوص «سنجش
عملکرد» روی رهنمودها لحاظ می‌گردید. دو
نفر از اعضای گروه کار، به گروه جدید ایزو
(۴۶/SC۸/WG۷C) که به منظور توسعه
استانداردهای بین‌المللی برای شاخصهای
عملکرد کتابخانه‌ای ایجاد شده بود پیوستند.

اهداف عمده این رهنمودها عبارت است از:
۱. ارائه روش قابل قبول جهت سنجش
عملکرد به منزله ابزار مهم و اثرگذار
۲. کمک به حصول نتایج قابل اعتماد در

قالب هزینه منطقی

۳. ارائه ابزار برای فرآیند ارزشیابی که با
استفاده از آنها طبق تعاریف به عمل آمده،
مقایسه تاریخی در درون یک کتابخانه یا حتی
چند کتابخانه امکان‌پذیر می‌گردد.

جهت روزآمد نگه داشتن این استانداردها
تدابیری اندیشیده شده و گروهی تحت حمایت
ایزو / کمیته فنی ۴۶ / زیر کمیته ۸، مسئول
روزآمد نگه داشتن این استاندارد بین‌المللی
است.

شاخصهایی که جدیداً تهیه شده است
توسط گروه منتخب دیگری متشکل از
کارشناسان بررسی می‌شود و شرح آنها به
صورت متمم این استاندارد بین‌المللی، و پس از
تسلیم آرا به کمیته‌های ملی، سریعاً منتشر
می‌شود.

متن این کتاب نیز از دو بخش تشکیل
شده است: مقدمه که توضیحات مناسبی از
فرآیند سنجش، هزینه، اثربخشی، سیاهه
شاخصهای عملکردی و ساختار شاخصها ارائه
می‌دهد. در این بخش از مثالهایی جهت تفهیم
بهبتر مطالب استفاده شده است.

بخش دوم که درحقیقت متن اصلی کتاب
و با عنوان «شاخصهای عملکردی» است به
شرح هفده شاخص عمده می‌پردازد؛ از جمله:
میزان استفاده، ساعات کار در مقایسه با نیاز
استفاده‌کنندگان، سیاهه‌های تخصصی، استفاده
از مجموعه، استفاده از مجموعه‌های موضوعی،
اسناد استفاده نشده، جستجوی اقلام شناخته
شده، جستجوی موضوعی، سرعت فراهم‌آوری،
سرعت خدمات فنی کتاب، دسترس‌پذیری،
زمان تحویل مدرک، سرعت امانت
بین کتابخانه‌ای، نرخ جواب صحیح، استفاده
سرانه از راه دور، رضایتمندی استفاده‌کنندگان،
رضایتمندی استفاده‌کننده از خدمات ارائه شده
از راه دور.

نکاتی چند پیرامون کتابهای معرفی شده:
- بررسی دقیقتر این دو کتاب نشان می‌دهد که بخش عمده‌ای از کتاب استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی برگرفته از کتاب ارزشیابی کیفی... است. مؤلف گرامی نیز در «ردیف هشتم افزوده ج: کتابشناسی» به اصل این منبع به زبان انگلیسی اشاره کرده است. با توجه به اینکه این کتاب در سال ۱۳۷۸ ترجمه و در سال ۱۳۸۰ تجدید چاپ شده است جای این منبع در فهرست منابع فارسی خالی است.
- از نظر ساختار، کتاب ارزشیابی کیفی... دارای ساختار منسجم و ترجمه روانی است که خواننده به راحتی می‌تواند با مطالب آن ارتباط برقرار سازد. اما در دیگر کتاب در سرفصل‌های اصلی و فرعی از نشانه‌گذاری حرفی - عددی استفاده شده است که این امر در نظر اول کمی خواننده را دچار زحمت می‌کند. اگر بخشی از سرفصل‌های اصلی و فرعی در فهرست مندرجات آغاز کتاب قید می‌شد در رفع این موضوع می‌توانست کارساز باشد.
- ذکر منابعی برای مطالعه بیشتر، بلافاصله بعد از هر شاخص در کتاب ارزشیابی کیفی... یکی از ویژگیهای خوب این کتاب محسوب می‌شود. در کتاب استانداردهای

کتابخانه‌های دانشگاهی تا حدودی به این مهم توجه شده است؛ با این تفاوت که در انتهای پیوست ۱۰ بخشی به نام افزوده ج: کتابشناسی قرار داده شده که مجموعه‌ای از منابع انگلیسی در آن معرفی شده که دائماً در پیوست ۱۰ بدانها ارجاع داده شده است. این ارجاعات که با شماره مدخل هر منبع ارائه می‌شود، خواننده را وامی‌دارد که به طور مکرر به انتهای کتاب مراجعه کند. این امر سبب اتلاف وقت خواننده خواهد شد.
- کتاب ارزشیابی کیفی... را انتشارات سمت به چاپ رسانده است. این ناشر در ترجمه و تألیف منابع درسی در حوزه‌های علوم انسانی فعالیت دارد. کتاب حاضر نیز برای دانشجویان رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی در مقطع کارشناسی ارشد به منزله منبع کمک‌درسی «سازمان و اداره کتابخانه‌های دانشگاهی» ترجمه شده است. با توجه به رئوس مطالبی که در دانشگاهها برای این درس ارائه می‌شود لازم است مترجم یا ناشر محترم فصولی را به این کتاب بیفزاید که شامل مباحثی از قبیل: تاریخچه کتابخانه‌های دانشگاهی و مکاتب مدیریت و... باشد.
- با توجه به اینکه «استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی» در سطح

کتابخانه‌های دانشگاهی ایران قابل اجرا است و یک طرح کشوری محسوب می‌شود لازم بود تهیه‌کنندگان محترم به همه انواع کتابخانه‌های دانشگاهی توجه می‌کردند و در نمونه‌های دانشگاهی که انتخاب کرده‌اند سایر دانشگاههای معتبر را نیز در نظر داشتند؛ از جمله کتابخانه‌های دانشگاه آزاد اسلامی که طی سالیان گذشته وسعت و گسترش روزافزونی داشته و در راه رسیدن به استانداردهای جهانی پیشگام بوده است.
در انتها، علی‌رغم نکات مطرح شده، نگارنده بر خود فرض می‌داند که از تلاشهای خانم شیرین تعاونی و سایر همکاران وی و همچنین از مترجم محترم آقای عبدالله نجفی قدردانی کند که قطعاً کاری ارزنده در حوزه استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی عرضه کرده‌اند.

منابع:

حقیقی، محمود (۱۳۷۲). «ارزیابی مجموعه‌های کتابخانه‌های دانشگاهی تهران». فصلنامه پیام کتابخانه ۱۳۷۲، شماره ۳، صفحه ۱۸-۳۶.
دیانی، محمدحسین، روشهای تحقیق در کتابداری، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۹.